

СТАНОВЛЕННЯ ГЕРМАНА ГМАННЕРА ЯК ПЕДАГОГА ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

Міжнародний досвід державної опіки над дітьми засвідчує поступову відмову держав з гуманістичним спрямуванням соціальної політики від інтернатних форм утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, орієнтацію на створення й підтримку сімейних форм опіки. У сучасних умовах масштаб сирітства не зменшується, тому існує потреба шукати та вдосконалювати чинні форми опіки над дітьми-сиротами. Ідея, що сиріт та покинутих дітей можна виховати в близькому сімейному оточенні (родині), може бути реалізована в Україні лише в наш час. Однак ця ідея має історичне коріння. Її зініціював австрійський педагог, лікар, активний громадський діяч Герман Гманнер (1919–1986 рр.). Він є творцем освітньої системи SOS-Kinderdorf. Актуальність проблематики зумовлена й відкриттям у червні 2010 р. першого в Україні SOS-дитячого містечка у Броварах Київської області, розрахованого на 84 дитини, що залишилися без батьків.

Історію заснування та діяльність SOS-Kinderdorf в Австрії висвітлюють Н. Gmeiner, С. Honsal, Н. Reinprecht, Н. Schreiber, W. Vyslozil, у Польщі – І. Kieszkowska, W. Kowalski, R. Kucha, Z. Łobocki. Питання дитячих сіл сімейного типу відображено в публікаціях А. Фролової, Ю. Трушина, В. Оржеховської, В. Виноградової-Бондаренко. Праці зарубіжних (І. Reis, Р. Emeri, J. Kolli) і вітчизняних (Ю. Азаров, О. Осколкова, Г. Сатаєва, Г. Фінчук, В. Яковенко) учених присвячені проблемам сирітства, розвитку різних форм опіки, фрагментарно ці питання відображені в працях І. Пешої. Питання професійної підготовки вихователів дитячих містечок у спадщині педагога досліджує О. Власова. Однак цілісного портрета життєвого шляху Германа Гманнера на сьогодні в Україні не існує.

Освітня концепція Г. Гманнера, проблеми міжособистісних стосунків між дітьми і дорослими, розв'язання й запобігання конфліктним ситуаціям у SOS-Kinderdorf, професійна підготовка SOS-матерів у країнах Європи висвітлені в українськомовній педагогічній літературі. Водночас усунення існуючих суперечностей можливе шляхом вивчення та здійснення цілісного аналізу життєвого шляху й педагогічній ідей Германа Гманнера, творчого використання його ідей у сучасних умовах розбудови та входження України до європейського освітнього простору.

Мета статті – на основі вивчення й аналізу наукових праць австрійських, німецьких, англійських фахівців з SOS-Kinderdorf, які містяться в бібліотеці Академії Германа Гманнера, у педагогічній бібліотеці австрійського об'єднання SOS-Kinderdorf і бібліотеці Віденської вищої педагогічної школи, в якій автор перебувала на навчанні за освітньою міжнародною програмою студентських обмінів з вересня 2009 до травня 2010 р., висвітлити життєвий шлях

Г. Гмайнера, соціально-культурні передумови та провідні чинники, які мали вплив на формування його світогляду і громадсько-просвітницьку діяльність.

Історія Германа Гмайнера бере свій початок у фюральбергському Абершвенде – маленькому селі на заході Австрії, де 23 червня 1919 р. він народився. З покоління в покоління сім'я вела убогий спосіб життя – жила та виживала з гірської ферми, яка мала приблизно шість гектарів землі. Батько Германа отримав цю ферму у 1908 р. після того, як одружився з дочкою фермера Анжелікою Еберле. У цього подружжя було дев'ятеро дітей (одна дитина померла відразу після народження): п'ять хлопців та чотири дівчини. Герман був п'ятою дитиною. Анжеліка Гмайнер захворіла на важку пневмонію і незабаром померла після народження брата Антона [3, с. 17].

Зі смертю матері для 15-річного Германа було важко попрощатися не лише з коротким, важким, але святим дитинством, але це, очевидно, було першим імпульсом до пошуку свого покликання, як він і сам стверджував: “Моя мати померла, коли мені було п'ять років. Я ледь її пригадую. Але вірю, що її вплив на формування моєї душі був надзвичайно великий. Вона була доброю жінкою, а ще кращою матір'ю. Одного разу, коли мої старші брати і сестри щось натворили, вона викликала нас до просторої сільської кімнати, де сиділа на маленькому стільці. З любов'ю прощально і прохально звучали її слова. Тоді я думав ще як дитина – ми не мали жодного сумніву, що те, що сталося, ніколи не повториться. Але також ми відчували, що мати нам вже вибачила” [2, с. 5].

Мати Г. Гмайнера була простою жінкою. Вона не знала про світ більше, ніж про шматок обмеженого лісу, де виросла. Проте, коли хтось хотів щось дізнатися від неї, то складалося таке враження, що вона об'їздила весь світ. Її кругозір був широким, оскільки мала глибоку віру, яка робила всі речі прозорими та поширювала погляд на істину (сутність). Сестра Г. Гмайнера описувала їхню матір як жінку, яка знала, чого вона хоче і для чого вона прийшла в цей світ. Передусім, це стосувалося власної совісті. Вона хотіла виконати обов'язок, який полягав у догляді за будинком та господарством її сім'ї. “Виконання цього обов'язку вимагало від неї багато сил та згодом перемогло її. Я можу собі уявити, що вона була настільки гордою, щоб бути сильною, сильною в примиренні з важкою долею селянина, що ми усвідомлювали, була сильною у згоді та відкиданні того, що їй здавалося зайвим. Частина її наполегливості та цілеспрямованості перейшла до мене. Я пізнав свою матір до того часу, коли тільки слово є містком розуміння матері та дитини” [2, с. 8].

Напевно, тому Г. Гмайнер пам'ятає свою матір як жінку, яка легко вміла висловили свої почуття як поглядом, так і словами. Він дивиться на свою матір очима п'ятирічного хлопчика. Вона не постаріла для нього. Він не пережив зміни в стосунках і не знав, який досвід із цього він пропустив. Проте він напевне знав, що означає мати для п'ятирічної дитини. Це центр світу. Вона стоїть на

початку його існування. Дитина буде з нею цілісністю, яка може бути загрозою її життя або взагалі його зруйнувати.

Згодом зазначав, образ матері змінився, коли ми почали вести боротьбу з нашою самостійністю. Молода людина, коли виростає, забуває, якою безпорадною та беззахисною вона була, і в якій життєво необхідній залежності від своєї матері перебувала. Чи відомо нам, що мати, щоб виростити дитину, повинна привести її на світ через біль, страх за її майбутнє та вміння влаштувати життя? “Ми намагаємося зрозуміти дитину, коли знання про значення зв’язку між дитиною та матір’ю витісняємо зі своєї свідомості (розуміння). Це знаходиться поза питанням, що цей зв’язок є основою нашого повного особистого та суспільного розвитку. Я знаю й відчуваю, як виглядає душа дитини, яка втратила свою матір. І, напевно, немає слів, які могли б описати ситуацію, у якій така дитина опинилася. Ми дозволимо собі сказати, що світ цієї дитини цілком ламається. Їй здається, що вона встає зранку й знає, що почнеться новий день, але день, в якому не зійде сонце. Їй здається, що вона перебуває в кімнаті, де не вистачає повітря, чи що вогонь у пічці недостатньо горить, щоб прогнати холод. Коли наша мати померла, вона не залишила пустку там, де була. Проте через багато років я зауважив, що саме її смерть підготувала мене до мого завдання життя, – заснування SOS-Kinderdorf” [2, с. 9].

У спогадах Г. Гмайнер описував не тільки свою матір як опору великої сім’ї, але й свого батька як щирого, добродушного, поступливого чоловіка, який дбав про ферму та зважав на думку своєї дружини. “Мій батько залишив виховання й опіку своїх дітей повністю нашій матері. У його зайнятому фермерському житті не було місця опікуватись нами. Для мене він був мовчазним чоловіком, який важко працював у полі навколо нашого села. Він непохитно боровся з природою, снігом, дощем, камінням. Він часто програвав силам природи. Раз за разом вони забирали убогий дохід, який він збирав із землі. Але він не скаржився. Він, як селянин, щоразу твердо починав усе спочатку, коли робота його рук була зруйнована, так глибоко вражений смертю нашої матері. Ми любили його. Ми любили його по-іншому, аніж нашу матір. Та після її смерті любили його ще сильніше, глибше. Він був у такому самому складному становищі. Він страждав з нами. Ми спочатку не усвідомлювали, що наша матір була душею сім’ї. Захисний намет, який вона носила, раптом впав на нас” [3, с. 18].

Залишившись без матері, сестри та брати, яким було від десяти до чотирнадцяти років, випросили у батька обіцянку знову не одружуватися. Своєю чергою пообіцяли йому допомагати у веденні домашнього господарства. Цю обіцянку сприйняли дуже серйозно. Часто траплялося, згадує Г. Гмайнер, працювати до повного знесилення. Зарплатою для нас було гармонійне сімейне життя, яке з року в рік зміцнювалося [2, с. 10].

Сестра Ельза відчувала обов'язок взяти на себе виконання ролі матері. Тоді їй було 16 років, і вона була досить молодою для великої відповідальності. Проте їй здавалось набагато легше зрости в цій ролі, позаяк вона чітко відчувала, яке благо вона готує нам всім – братам та сестрам. Обов'язки, які вона взяла на себе, важку працю, яку ми виконували, бідність, яку ми пережили, – ніщо не змогло зруйнувати наше сімейне життя. Ми вчилися з любов'ю приносити один одному пожертву. Так нам вдалося в новому житті втриматися на ногах та відновити зруйнований намет [2, с. 11].

У шість років Герман пішов до школи, де йому було, як й іншим дітям його віку, все нове та цікаве. Він хотів бачити речі наскрізь. Попри всю роботу, яку вони робили вдома та на полі, він постійно думав про те, що вивчив у школі. Він хотів зіставити пережиту реальність із засвоєними знаннями. Герман настільки поринав у свої думки, що навіть не міг спати. Ще не досягнувши 13 років, у нього пробудилося бажання вчитися. Його ж батько, сестри та брати перейнялися великою ціною навчання, він сподівався дива. Диво, яке б дало йому можливість вчитися. Звісно, навчання було першим кроком, щоб вирватися зі свого середовища, про яке він ще до того не знав, читав тільки у книгах. Згодом це диво з'явилося з передчуттям болю та було пов'язане із розривом сім'ї [2, с. 13].

Батько, сестри та брати були в змозі прокласти йому дорогу в гімназію до Фельдкірха. Все, що вони могли для нього зробити, це відпустити з чистою совістю. Останнє виявилось їм не зовсім добрим. Герман знав, що їхнє господарство потребуватиме його рук, знав те, що залишає сім'ю на важку боротьбу за шматок хліба. І який він був щасливий, коли через посередництво місцевого священика отримав стипендію. “Мені було 17 років, коли я вступив до гімназії у Фельдкірх. Я був старшим за своїх однокласників, яким я поступався в життєвому досвіді, але у шкільному був переважно попереду” [2, с. 14].

Про філософське навчання, про яке мріяв Герман, та про зустріч з великими мислителями сучасності та стародавніх віків не було й мови. Урок складався з тем, а не з дослідження та відображення великих суттєвих зв'язків. Гімназійне життя протікало досить складно. Герман не міг знайти собі однодумців. Одні сприймали його як мовчазного, закритого юнака. Інші думали, що він мрійник, який сам ускладнює життя. Окремі вважали, що у нього неспокоїна душа, яка забуває міцно триматися за своє щастя. І тільки деякі були готові поговорити про те, що його хвилює. Більшість дружніх відносин, які Герман тоді зав'язав, залишилися тільки для обговорення поверхневих питань. Дуже часто, шукаючи підхід до інших, Герман ніяк не міг його знайти. Він шукав та зустрічав людей, які, на жаль, були занадто зайняті своїми проблемами. Тому в гімназійні роки часто був розчарований, іноді аж до розпачу [2, с. 15].

Ніцше та Кант були набагато ближчими Герману, ніж Дольфус та націоналізм, який поширювався. Здивований, та мало вразливий, він став філантро-

пом після того, як у травні 1938 р. після входження німецьких міст до складу Австрії, його батьківщину було виключено з німецького Рейху. Як і багато друзів-гімназистів, Герман записався до прихильників молоді Гітлера, відвідував випадкові національні заняття у вечірніх гуртках. Там шкільний директор перекручував історичні події, демонстрував наступ на церкву, яка була для нього високо захищеною інституцією, оскільки там жила його християнська віра. Зі своїми ґрунтовними знаннями історії Герман міг переконати й інших у неправдивості багатьох фактів, які пропагували на вечірніх гуртках. Це стало основною причиною його відрахування з числа молоді Гітлера [3, с. 26].

Не з політичної чи національної мотивації, а з соціальної ініціативи після навчання в школі Гмайнер записався влітку 1938 р. на літню роботу при “Допоміжному поїзді Баєрн” у Нюрнберзі. Працівники не виконували там сповна своїх обов’язків, це була соціальна опіка для нужденного населення, яке він стимулював та підтримував. При цьому Герман мав ще вільний час, щоб присвятити себе книгам і радів пристойній зарплатні, яка йому полегшувала наступний шкільний рік. Радів також, що син селянина вперше вийшов за межі своєї батьківщини [3, с. 27].

Соціальна служба в літньому таборі мала минути так швидко, як і наступний шкільний рік. Тільки для австрійських учнів він закінчився обговоренням у педагогічному стилі Третього Рейху, які біля звичайних оцінок знайшли точний опис поведінки учня. Мова йшла про Германа Гмайнера, де описано, що він є сильним, успішним та цілеспрямованим учнем, як інструктор з фізичного виховання є дуже корисним, завжди приязний та готовий допомогти, трошки незграбний та незмінний у стараннях. Улітку 1939 р., останньому році перед закінченням навчання, Герман провів знову у робочому таборі. Проте вже не в улюбленому Нюрнберзі, а на заході Німеччини. Це літо й бурхливі події змусили неополітичних учнів ще глибше поринути в актуальний історичний час [3, с. 27].

У лютому 1940 р. його призвали на військову службу, де наступні 5 років він провів у Фінляндії, у Росії, на Кавказі та в Угорщині. Під час війни Гмайнер дізнається про цінність дружби і своє головне завдання вбачає в тому, щоб допомогти людям. У листопаді 1945 р., після виписки з лікарні з Брегенцу, він наздоганяв пропущене навчання. Попри навчання на медичному факультеті, яке Герман розпочав у 1946 р. у м. Інсбрук, на прохання священника він спілкується з парафіяльною молоддю, з якою незабаром утворює окрему групу молодих покинутих людей. Соціальні проблеми зростали, він починає цікавитися педагогікою та психологією, читає праці Й. Петалоцці і завдяки професорові Брайнеру з університету, який на той час був президентом Червоного Хреста в Австрії, отримує уявлення про соціальне забезпечення. На основі його успішної діяльності з молоддю у березні 1948 р. стає керівником деканату молоді. Йому було важко залишити цю посаду, щоб розпочати нову діяльність.

Це були часи, коли страшні наслідки реваншизму стали причиною гігантської трагедії для величезної кількості дітей. У зруйнованих бомбардуваннями великих містах та дитячих притулках, серед мільйонів вигнанців панували відчай, безпорадність і байдужість. Саме з такою картиною безвиході зіткнувся Герман Гмайнер під час навчання у м. Інсбрук. Попри руїни та нестачу харчів, було багато жертв та полонених. Бідність дітей та молоді особливо хвилювали Германа. Створені на той час будинки для сиріт та установи для виховання не в змозі були забезпечити відповідне виховання й умови, наприклад, які б не розділяли кровних братів та сестер.

Із цього моменту сенсом життя цієї людини стала ідея порятунку дітей, чие дитинство безжалісно руйнували вчинки дорослих людей. Він глибоко вивчав прогресивні ідеї гуманістів Франке, Песталоцці, Віхерна, Єви фон Тіле-Вінклер і невтомно шукав кращого вирішення допомоги осиротілим дітям [1, с. 2–3.].

Г. Гмайнер визнавав, що реформа в опіці над осиротілими дітьми та молоддю давно назріла й потребує певних дій. Він хотів замінити існуюче соціальне забезпечення опікою, наближеною до сімейної, де дитина зможе отримати достатньо материнської любові та оптимального забезпечення в усіх сферах життя.

Поштовхом до створення першого SOS-Kinderdorf могло бути багато причин: і рання втрата матері, і опіка сестри Ельзи, і те, що під час війни його врятував російський хлопчик, але останньою краплею стала зустріч із 12-річним сиротою взимку 1947 р., яка назавжди залишила слід у душі австрійського гуманіста й стала поворотним пунктом у його житті. У лютому 1948 Г. Гмайнер звернувся до багатьох державних, релігійних та приватних установ, що, на його думку, могли б допомогти у втіленні новаторського задуму. Однак ідея не була сприйнята всерйоз. Мало хто вірив, що її можна реалізувати на практиці, вона видавалася утопічною. Саме тоді педагог зрозумів, що все залежить лише від його власної наполегливості. У 1949 р. Г. Гмайнер після багаторазового звернення до місцевої влади нарешті отримав дозвіл на будівництво першого котеджу для дітей від мера австрійського містечка Імст. Ділянка була розташована на горі, без електрики та води, будівництво велося здебільшого власним коштом [4].

Г. Гмайнер вважав, що позбавлені опіки діти повинні виховуватися в умовах, що найбільше наближені до сімейних, позаяк тільки сім'я може задовольнити всі потреби дитини і створити можливості для її повноцінного розвитку. Він розумів, що його концепція не є цілком оригінальною. Він також свідомо використовував досвід своїх попередників. Звісно, ідея ставила під сумнів загальноприйнятий у той час спосіб опіки дітей-сиріт. Але дитячі села мали стати не викликом дитячим будинкам старого типу, а пропозицією нового методу опіки над сиротами. Основне завдання – виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, здоровими, щасливими.

Непохитне переконання Г. Гмайнера полягало в тому, що єдино справедливим і правильним для знедолених дітей є створення “моделі сімейного виховання”, яка зможе повернути їм не лише втрачений дім та сім’ю, але й можливість нормально розвиватися в умовах захищеності та любові. Незважаючи на жорстку критику та суперечності в науковому світі, Г. Гмайнер висунув ідею створення SOS-Kinderdorf. У здійсненні цієї ідеї мало хто вірив, вважаючи неможливим її реалізацію на практиці [6].

Молодій організації бракувало можливостей та коштів. Наявний “стартовий капітал” становив усього 600 шилінгів, але й цього було достатньо, щоб згуртувати ідеєю створення SOS-Kinderdorf International невелике коло однодумців і продемонструвати можливість розв’язувати проблему виховання покинутих дітей новим, прогресивним шляхом.

У жителів Австрії ідея Г. Гмайнера знайшла найбільш живий відгук: люди зрозуміли і повірили йому, кількість друзів SOS-Kinderdorf зростала день у день. Перше містечко було засноване у 1949 р. на схилах поблизу тірольського містечка Імст і дуже скоро досягло несподіваного успіху, вийшовши за рамки початкових задумів та планів [5]. Через декілька років ця ідея облетіла весь світ і міцно утвердилася як у Європі, так і на інших континентах.

Висновки. Ретроспективний аналіз дав змогу висвітлити життєвий шлях засновника освітньої системи SOS-Kinderdorf, педагога, лікаря – Германа Гмайнера – у контексті культурно-освітнього поступу Австрії. Він заснував Австрійську асоціацію “SOS-Kinderdorf International”, яка сьогодні є зразком для національних асоціацій у всьому світі. Ідея SOS-Kinderdorf виявилася практично здійсненою раніше, ніж стала лідером виховання. Це – організація, яка через заміну втрачених природних сімей створює ґрунт для нормального життя дітям, позбавленим батьківського піклування, чи дітям-сиротам. Г. Гмайнер обґрунтував чотири основні принципи SOS-Kinderdorf: мати, брати і сестри, будинок, містечко.

Подальшого дослідження потребують ідея SOS-Kinderdorf Г. Гмайнера та її витоки, генеза й діяльність SOS-Kinderdorf у Німеччині, можливості творчого використання австрійського досвіду в Україні.

Література

1. Beringer P. Die Hermann Gmeiner Story / Peter Beringer // Impuls. SOS-Kinderdorf. – 2009. – № 2. – S. 2–3.
2. Gmeiner H. Eindrücke Gedanken Bekenntnisse / Hermann Gmeiner. – Innsbruck ; München, 1987. – 110 s.
3. Honsal C. Für die Kinder dieser Welt: Hermann Gmeiner: der Vater der SOS-Kinderdörfer. Die Biografie / Claudio Honsal. – München : Kösel – Verlag, 2009. – 288 s.
4. Reinprecht H. Hermann Gmeiner, Abenteuer Nächstenliebe. Österreichischer Bundesverlag / Hansheinz Reinprecht. – Wien, 1989. – 256 s.
5. Schneider R. Es ist umsonst. – 50 Jahre Kinderleben. Eine Festschrift / Robert Schneider. – Imst : Herausgeber SOS-Kinderdorf, 1999. – 184 s.
6. SOSKinderdordforum. Hermann Gmeiner Academy. – 2008. – № 35. – 38 s.